

lanan yüzlerce mûsiki eserinden birçoğunun kaynak kişisi Ahmet Efendi'dir. Bunlar arasında Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi'nin rast na't-ı Mevlânâ'sı ile Nâyî Osman Dede'nin mi'râciyyesinin ayrı bir önemi vardır. Hâfız Ahmet Efendi, Rauf Yektâ Bey (başkan) ve Muallim İsmâil Hakkı Bey'den oluşan bu heyetin üyeliğine İsmâil Hakkı Bey'in vefatı üzerine Ali Rifat Bey (Çağatay) tayin edilmiş, 1933'te Mehmet Suphi (Ezgi) ve iki yıl sonra da Mesut Cemil'in katılmasıyla üye sayısı beşe yükselmiştir. Ancak Rauf Yektâ ve Ali Rifat beylerin 1935'te ölümü ve Mesut Cemil'in 1938'de Ankara Radyosu'na tayin edilmesiyle bütün işler Ahmet Efendi ve Suphi Ezgi tarafından yürütülmüştür.

Hâfızasındaki eserlerin doğruluğu konusunda son derece titizlik gösteren Ahmet Efendi'nin Dârüelhan'daki hocalığı sırasında müdür Yûsuf Ziyâ Paşa ile bu yüzden ihtilâfa düştüğü nakledilmektedir. Anlatıldığına göre bir derste Dellâlzâde İsmâil Efendi'nin zencir usulünde, "Gönül ki aşk ile pür- sînede hazîne bulur" mısraıyla başlayan yegâh bestesi geçilirken "aşk ile" kelimesinin melodisindeki fa notasının Yûsuf Ziyâ Paşa eviç, Ahmet Efendi ise acem perdesi olduğunda ısrar etmişler. Ziyâ Paşa'nın eviç perdesinde direktmesi üzerine bu eseri babasının Dellâlzâde İsmâil Efendi'den, kendisinin de babasından meşkettiğini, bu notanın acem perdesi olduğu konusunda babasının kendisini özellikle uyardığını söylemiş ve, "Bu perdeyi eviç okursam Dellâlzâde ile Zekâî Dede'nin ruhları azap çeker" diyerek istifa etmiş. Ziyâ Paşa müdürlükten ayrılincaya kadar Dârüelhan'a dönmemiştir.

Gerek kıraat ilmi gerekse mûsiki konusunda hayatının büyük bir kısmını talebe yetiştirmeye adanmış Hâfız Ahmet Efendi'nin talebeleri arasında ablasının oğlu Mehmet Münir Kökten, Kemal Batanay, Râsim Ferit Bey, Osman Şevki Uludağ, Dürrü Turan, Mehmet Nezihi Albayrak, Mehmet Emin Yazıcı, Mesut Cemil, Lâika Karabey, Fahri Kopuz, Zekî Ârif Ataergin, Mustafa Sunar, Şerif Muhittin Targan, Safiye Ayla, Münir Nurettin Selçuk ve Sadedtin Heper özellikle zikredilmelidir.

Bazı yayınlarda plaklara klasik eserler ve gazeller okuduğunun kaydedilmesi, muhtemelen çağdaş Gazelhan Hâfız Ahmet ile karıştırılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Hâfız Ahmet'in hânenelik konusunda pek şöhreti yoktur. Onun bir diğer özelliği de "mutlak kulak" denilen çok hassas bir kulağa sahip olmasıdır.

Tarihî Türk Mûsikisi Eserlerini Tasnif ve Tesbit Komisyonu'nun yayımladığı aşağıdaki eserler Hâfız Ahmet Efendi'nin ortak çalışmalarıdır. 1. *Dârüelhan Külli-yâtı* (daha sonra *İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı* adıyla devam etmiştir). Muhtemelen 1925-1930 yılları arasında 120'si Arap, altmışı Latin harfleriyle yayımlanan külliyyat 257 adet klasik eserin notasını ihtiva etmektedir. 2. *Türk Musikisi Klasiklerinden (Mevlüt Tevşihleri, İlâhiler, Bektâşî Nefesleri, Mevlevî Âyinleri)* (İstanbul 1931-1939). On sekiz ciltten meydana gelen dinî eserler serisinin ilk cildi mevlid tevşihlerine, II-III. ciltler ilâhilere, IV-V. ciltler Bektâşî nefeslerine, VI-XVIII. ciltler Mevlevî âyinlerine ayrılmıştır. İlk beş ciltte 207 eser, diğer ciltlerde ise toplam kırk bir adet Mevlevî âyini ile na't-ı Mevlânâ, birçok peşrev, son peşrev ve yürük semâî mevcuttur. 3. *Türk Musikisi Klasiklerinden Hâfız M. Zekâî Dede Efendi Külliyyatı* (İstanbul 1940-1943). Üç cilt halinde (III. cilt beş eserlik küçük bir fasikül) yayımlanmış olup Zekâî Dede'nin 117 eserini ihtiva eder 4. *Büselikli Fasıllar* (İstanbul 1943). Klasik bazı eserlerden meydana gelen bu cilt Hâfız Ahmet Efendi'nin vefatından hemen sonra yayımlanmıştır. Hâfız Ahmet Efendi'nin *Mehâric ve Sıfât-ı Hurûf Risâlesi*, *Muhtasar İkâ ve Usul Risâlesi*, *Mûsiki Makamları Hulâsası* adlı eserleri henüz neşredilmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Divan Edebiyatı Müzesi, Revnakoğlu Dosyaları, nr. 81; Mehmed İzzet v.dğr., *Dârüşşafaka: Türkiye'de İlk Halk Mektebi*, İstanbul 1927, s. 77, 93; *Türk Musikisi Klasiklerinden Mevlevî Âyinleri* (İstanbul Konservatuvarı neşriyatı), İstanbul 1938, XVI, 838-852; Ergun, *Antoloji*, II, 648-651, 687-699; Ezgi, *Türk Musikisi*, II, 91; V, 479; İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 46-47; Mustafa Rona, *Yirminci Yüzyıl Türk Musikisi*, İstanbul 1970, s. 144-146; Sadun K. Aksüt, "Zekâîzâde Hâfız Ahmed Ersoy [Irsoy], Hayatı ve Eserleri", *Birinci Millî Türkoloji Kongresi: İstanbul 6-9 Şubat 1978 (Tebliğler)*, İstanbul 1980, s. 485-490; a.mlf., *Türk Musikisinin 100 Bes-tekarı*, İstanbul 1993, s. 309-311; Şengel, *İlâhiler*, II, 37-38, 106, 139; III, 30-31, 108-109, 119, 157-158; IV, 65-66; Töre, *İlâhiler*, V, 50; VII, 24-25; VIII, 109, 153; IX, 171; Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, II, 36-37; TSM Sözlü Eserler, tür.yer.; Efdaladdin, "Merhum Hafız Ahmed Efendi", *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, II/93, İstanbul 1948, s. 12-13; Asım Baltacıgil, "Darüşşafakada Musiki ve Baba Oğul", *TMD*, sy. 24 (1949), s. 2, 23; Cem Behar, "Zekâî Dede-zade Hafız Ahmed Efendi (Irsoy)", *Dergâh*, sy. 11, İstanbul 1991, s. 14-15; sy. 12 (1991), s. 18-19 (aynı yazının biraz genişletilmiş neşri için bk. Cem Behar, *Zaman, Mekân, Müzik*, İstanbul 1993, s. 141-164); Öztuna, *BTMA*, I, 368-370.

NURİ ÖZCAN

IRZ (العرض)

İnsanın mânevî kişiliğini,
haysiyet, şeref ve saygınlığını
ifade eden bir terim.

Sözlükte "kişinin bedeni, ruhu, övgüye değer yaratılışı, soyu sopu" gibi anlamlara gelen ırz kelimesi (çoğulu a'râz) örfteki kullanımında daha ziyade insan varlığıyla, özellikle de onun dokunulmazlığı bulunan mânevî, ahlâkî yönleriyle ilgili mânaları ifade eder. Dil bilginlerinin, ırz kelimesinin asıl anlamı itibariyle beden (cesed), ruh (nefs) veya soy saptan (haseb, selef, âbâ) hangisini karşıladığı konusunu tartıştıkları bilinmekle birlikte görüş ayrılıklarının bu hususta farklı örneklerle başvurmaktan kaynaklandığı söylenebilir. Hepsinin üzerinde anlaşıldığı nokta ise ırzın sövmeye, aşağılama ve tecavüzden korunmak istenen bir insanî değer olduğudur (*Lisânü'l-'Arab*, "ırz" md.). Nitekim İbnü'l-Esir ırz kelimesini, "insanın ister kendisine ister soyuna sopuna isterse sosyal çevresine yönelik olsun övgü ve yergiye konu olan varlığı" şeklinde tanımlamıştır (*en-Nihâye*, "ırz" md.).

Terim olarak ırz insanı insan yapan, ona toplum içinde şeref ve saygınlık kazandıran, bu sebeple de her türlü tecavüz karşısında dokunulmazlığı bulunan kişilik değerlerini ifade etmektedir. Maddî ve mânevî kişiliği itibariyle herkesin insan sayılma ve aşağılanmama konusundaki tabii temayülü ırz kavramının psikolojik zeminini oluşturmaktadır. Bunun sonucu olarak ferdin toplum içindeki konumunu güvence altına almayı amaçlayan şeref, namus, izzet, itibar gibi kavramlar ırz kavramıyla bağlantılı hale gelmiştir. Bu kavramların yalnızca ferdin kendisiyle ilgili kişilik değerlerini değil eş dost ve akrabasının, hatta mensubu bulunduğu kabile ve milletin mânevî kişiliğini de ilgilendirdiği anlaşılmaktadır. Irz kelimesinin sözlük anlamında soy sopun yer alması, ferdin ve mensubu olduğu sosyal çevrenin mânevî kişiliği içine geçmişteki atalara ait övünülecek değerlerin de girdiğini göstermektedir. Bir kimsenin insan olarak kendisine saygınlık kazandıran ve bu sebeple övünç konusu olan bütün kişilik değerlerinin herhangi bir hakarete mâruz kalması doğrudan doğruya onun ırzına yönelik bir saldırı sayılmış ve "ırza te-

cavûz" deyimini en geniş anlamıyla "kişilik haklarının çiğnenmesi" şeklinde tanımlanmıştır.

Câhiliye Arapları arasında ırz daha ziyade "şeref" anlamını taşımaktaydı. Güce dayalı bir üstünlük fikrinin hâkim olduğu Câhiliye toplumunda cesaret, hürriyet, kadının iffeti, soyluluk, himaye, cömertlik ve mesken dokunulmazlığı gibi ahlâkî temalar da bu üstünlük fikrinin birer yansımasıydı ve bundan dolayı ırz kavramıyla irtibatlandırılıyordu (İA, V/2, s. 680). Bir kişinin cesaretine, atalarına veya cömertliğine yönelik herhangi bir küçümseme, iffetinden sorumlu olduğu bir kadına yahut şahsî meskenine yönelik bir tecavüz onun ırzına yapılmış bir saldırı olarak nitelendirilirdi. Böyle bir saldırıya mâruz kalma çok büyük bir utanç sayıldığı için de ırza tecavüzün intikamı neredeyse cana kastetmenin intikamına eşdeğer tutulurdu. Bu anlayış içinde başkalarının ırzını koruma ve gözetme de ırzdan sayılmaktaydı (Cevâd Ali, IV, 407-408, 573-574).

Kur'an-ı Kerim'de ırz kelimesi geçmemekte, ancak insanın öteki yaratıklar arasındaki üstün ve şerefli konumu açıkça vurgulanmaktadır (el-Bakara 2/30; el-İsrâ 17/70). Kur'an'a göre insan olmak başlı başına bir değerdir. Hadislerde ise mânevî kişilik değerlerini ifade etmek üzere ırz kelimesinin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Hz. Peygamber Vedâ hutbesinde müslümanların kanları, malları ve ırzlarının haram (dokunulmaz) kılındığını açık şekilde belirtmiştir (Müsned, I, 230; Buhârî, "İlim", 9; Müslim, "Kasâme", 29, 30). Bu üç haramın beraber zikredildiği başka bir hadiste de kişiye kötülük olarak müslüman kardeşini küçük görüp aşağılamasının yeteceği ifade edilmiştir (Müslim, "Birr", 32; Ebû Dâvûd, "Edeb", 35). Can, mal ve ırz dokunulmazlığının birlikte anılmasından İslâm'ın yaşama hakkına, mülkiyete ve mânevî kişiliğe ilişkin bütün hakları aynı ölçüde güvence altına aldığı sonucu çıkmaktadır. Diğer bir hadiste ise şüpheli şeylerden kaçınan müslümanın dinini ve ırzını korumuş olacağı belirtilirken (Buhârî, "İmân", 39; Müslim, "Müsâkât", 107) insanın mânevî kişilik değerlerini ifade eden ırzın din gibi temel bir kavramla yan yana zikredilmesi ilgi çekicidir. Bu ifadeden, kişilik değerlerinin dinî değerler için hakiki zemini teşkil ettiğini,

sağlam bir dindarlığın sağlam ve korunmuş bir kişilikte daha da mükemmel olacağını anlamak mümkündür. Ayrıca bundan, mânevî kişiliğe saldırının dinin özünü ilgilendirdiği ve bazı şekli ihmallerden daha önemli sayıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Resûl-i Ekrem, hac ibadetinin kurallarını sırasıyla yerine getirmekte hata eden bir sahâbiye bunun fazla bir sakıncası bulunmadığını, herhangi bir müslümanın ırzına dil uzatmanın daha büyük bir günah olduğunu söylemiştir (Ebû Dâvûd, "Menâsik", 87).

İslâm'da ırza yönelik haksız saldırılar kul hakkını ihlâl sayılmıştır. Bir kimsenin böyle bir davranışta bulunması durumunda tıpkı malına tecavüz eden kimse gibi ondan helâllik dilemesi gerekmektedir (Müsned, II, 506; Buhârî, "Mezâlim", 10; Tirmizî, "Şifâtü'l-kıyâme", 2). ırza yapılan saldırıya meşrû ve mâkul ölçüler çerçevesinde karşılık vermek ise ahlâkî bir ödev sayılmıştır. Meselâ Hassân b. Sâbit'ten, bazı müşriklerin Hz. Peygamber'in "ırz"ına yönelik hicivlerine karşı "babasını, dedesini ve ırzını" siper edeceğini belirten bir şiir rivayet edilmiştir (Buhârî, "Meğâzî", 34; Müslim, "Fezâ'ilü's-şâhâbe", 157, "Tevbe", 57). İbnü'l-Esîr bu rivayette geçen "ırz" kelimesinin "mânevî kişilik" şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmiştir (en-Nihâye, "ırz" md.). Buna karşılık, borcunu ödeyecek gücü olduğu halde ödemeyen kimsenin tutumu gibi bir hak ihlâli söz konusu olduğunda şeref ve saygınlık anlamındaki ırzın yara alacağı belirtilmiştir. Böyle bir durumda haksızlık eden kişinin ırzı sorgulanmaya açık hale gelmiş demektir (Müsned, IV, 222, 388, 389; Buhârî, "İstikrâz", 13).

Irz kelimesi zaman içinde, korunması gereken mânevî kişilik değerlerinden yalnızca iffetle ve cinsî hayatla ilgili olanlarına hasredilmiş, "ırza tecavüz" tabiri de özellikle Türk örfünde ve hukuk dilinde cinsel tecavüzü ifade eder olmuştur. Bu çerçevede ırzın korunması İslâm hukukunda hem fertlerin temel hak ve sorumlulukları arasında yer almış hem de pozitif hukukun önemli ilgi alanlarından birini teşkil etmiştir. İslâm hukukunda zina ve zina iftirası (kazf) suçları için öngörülen cezalar ve kadın-erkek ilişkilerine getirilen sınırlamalar da esasen bu amaca yönelik tedbirlerdir (bk. KAZF; ZİNA).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "ırz" md.; *Lisânü'l-Arab*, "ırz" md.; *Müsned*, I, 230; II, 506; IV, 222, 388, 389; V, 39, 40; Dârimî, "Menâsik", 72; Buhârî, "İlim", 9, "Fiten", 8, "Tevhîd", 24, "İmân", 39, "Mezâlim", 10, "İstikrâz", 13, "Meğâzî", 34; Müslim, "Kasâme", 29, 30, "Birr", 32, "Müsâkât", 107, "Fezâ'ilü's-şâhâbe", 157, "Tevbe", 57; İbn Mâce, "Fiten", 2, 14, "Şadâkât", 18, "Menâsik", 72; Ebû Dâvûd, "Edeb", 35, "Büyü", 3, "Menâsik", 87, "Ağziye", 29; Tirmizî, "Büyü", 1, "Şifâtü'l-kıyâme", 2, "Birr", 18; Nesâî, "Büyü", 100; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, Beyrut, ts. (Dâru l-hyâi't-türâsî'l-Arabî), I, 295-302; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, IV, 407-408, 573-574; Abdülaziz M. Muhsin, *el-Himâyetü'l-cinâ'iyye li'l-ırz fi's-şer'ati'l-İslâmiyye ve'l-kânûnî'l-vağ'i*, Kahire 1989, s. 17-19; Muhammed Cemâleddin Avâd, "Himâyetü'l-İslâm li'l-a'râz", ME, XLVII/7 (1975), s. 750-753; Bichr Farès, "Irz", IA, V/2, s. 679-681.

HAYATİ HÖKELEKLİ

İSBÂ'

(bk. PARMAK).

İSBAHAN

(bk. İSFAHAN).

İSFAHAN

(bk. İSFAHAN).

İSFAHAN

(اصفهان)

Türk mûsikisinde bir makam.

Türk mûsikisinin en eski makamlarından isfahan basit ve birleşik olmak üzere iki çeşittir.

Basit İsfahan Makamı. Her bakımdan uşşak ve bayatîye benzemekle birlikte seyyir esnasında zaman zaman bu iki makamdan uzaklaşan veya bunlara yaklaşan özellikler taşır. Dizisi, aynen uşşak ve bayatî makamları gibi olup yerindeki uşşak dörtlüsüne nevâ perdesinde bir bûselik beşlisinin eklenmesinden meydana gelir. Nota yazımında donanımına sadece si koma bemolü (segâh) yazılır, gerekli değişiklikler eser içinde gösterilir. Yedeni rast, durağı düğâh, güçlüsü ise bûselik çeşnişsiyle makamın yarım kararının yapıldığı nevâ perdesidir.

Makam bayatî makamı gibi inici-çıkıcı seyredir ve bu yönüyle uşşaktan ayrılır. Genişlemesi de aynı şekilde bayatîde olduğu gibi tiz taraftan ve tiz durak muhayyer perdesine getirilen bir kürdî dört-